

НОВИ ЩРИХИ КЪМ ИСТОРИЯТА НА ЕДНА ГЛАГОЛНА КАТЕГОРИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (ТАКСИС НА ГЛАГОЛНОТО ДЕЙСТВИЕ)

Публикувано в: Сборник с докладите от Юбилейната научна сесия 50 години Съюз на учените в България, Пловдив, на тема “Науката пред прага на новото хилядолетие”, том III, Секция “Естествени науки”, Секция “Хуманитарни науки”, Пловдив, ноември, 1998, стр. 243-246

The article supports the view of the existence of genetic links between the quantitative semantics of old Bulgarian imperfect and the relativity expressed in it (orientation to a moment in the past). The basic issue is that the transformation of the “continuative” imperfect in relative present tense is the fundamental reason for the preservation of the formal couple: aorist – imperfect in modern Bulgarian.

Сериозна популярност през последните десетилетия придобива схващането, че част от глаголните времена в българския език **са маркирани и в количествено отношение** /вж. напр. Янакиев, 1976; Анастасов, 1986; Маровска, 1991 и др./. Най-често за такива форми биват обявявани **презенът (С), имперфектът (И)**, а също и останалите времена от “свидетелския наратив” /по Иванчев, 1988/, чиито активни компоненти “съдържат сегашна основа и следователно са маркирани с признака й континуативност” /Маровска, 1991, стр.60/.

Тук няма да се спираме детайлно върху основанията на подобна концепция, а по-скоро върху един привидно “страничен” и недостатъчно проучен въпрос – проблема за формално-семантичните промени в системата на глагола, предизвикани от историческия развой на някои “континуативни” времена.

Впрочем още М. Янакиев изказва предположение, че маркираният със “семона континуативност” презенс е играл решаваща роля за трансформирането на имперфекта от “нетотализиран (= неперфективен, некомплексен – б. м. К. Ч.) претеритив” в “континуатив” – срв.: “...появата на семона ‘континуативност’ като релевантен семон в нашата глаголна система трябва да се отнесе към времето, когато “имперфектът” сменя основата си – започва да се образува не от своята основа (обикновено съвпадаща с “инфинитивната”), а от основата, от която се образуват и формите за

сегашно време” /Янакиев, 1976, стр. 250/.

В случай, че се възприеме тезата за формална немаркираност на сегашното време обаче (а отсъствието на указания за маркер категорично я потвърждава)¹, становището на Янакиев звучи доста неубедително – едва ли немаркираният член в коя да е езикова система е в състояние да установи семантична “хегемония”, да предизвика сериозни семантически трансформации.

По-основателно би било да се предположи обратното: в една далечна епоха от своето развитие имперфектът действително е означавал континуативност, бил е “дуративен претерит” /Курилович, Мейе, цит. по Анастасов, 1986/ или “итеративен претерит” /Анастасов, 1986/, при това маркиран “автологично” /Степанов, 1971/ (с вокалното удължаване в съчетанията **-аа-**, **-яа-** – срв. *вьраахъ*, *дождаахъ*, *видяахъ*² и др.) по отношение на пунктуалния **аорист (А)**. Вероятно още тогава, покрай количествената си семантика, той е изпълнявал и наративни функции (означавал е действие, което трае, продължава, повтаря се по времето на извършване на друго /”тотално”/ действие, маркирано от аориста /”едноактния претерит” по Курилович/). Тези наративни възможности на **И** са били в голяма степен предпоставени именно от “континуативността” в неговото значение, защото поначало (съвършено прав е М. Янакиев) континуативността “имплицира” ориентация към момент” /Янакиев, 1976, стр. 244/.

Междувременно обаче в славянските езици се е развивала и друга категория – **глаголният вид** – която е започнала в голяма степен да “дуб-

¹ Ако сегашното време е “маркирано” с континуативност, как ще се обясни широкото разпространение в съвременния български език на *praesens historicum*, който изобщо не изразява продължителност (срв. **Той дълго/продължително влиза, дълго/продължително сядна на стола* или **Вчера дълго срещам Иван* и др. под.).

² По повод на каазното ще споменем интересното мнение на В. Томанович, който твърди, че удължаването на гласните в гръцки и общославянски “се е образувало, за да може дължината на гласния да изрази продължителност на действието” /Томанович, 1962, стр 187/. Срв. също и у Ив. Добрев: “В системата на глагола удвояването на корена или удължаването на коренната гласна като наследник на коренното удвояване (...) също е признак на множественост” /Добрев, 1982, стр. 48/.

лира” в семантично отношение **А : И** – **свършеният вид (СВ)** е означавал комплексност, **несвършеният вид (НСВ)** – итеративност + дуративност (= континуативност). Така количествената “маркировка” в структурата на **И** се е оказала езиково “разточителство” (НСВ е изпълнявал същите функции), под въпрос е било поставено самото съществуване на опозицията **А : И**. Единственият шанс на българския **И** (защото в останалите славянски езици опозицията наистина изчезва) за оцеляване в глаголната система се е оказал тясно свързан с **генерализирането на имплицитно заложената в него “относителност”** (= отношение към момент) – процес, силно стимулиран от развитието и нуждите на наративността. С други думи – започнало е преосмислянето на стария континуативен маркер в “относителна” морфема, което е предизвикало и формално разграничаване – вокална контракция и замяна на инфинитивната основа със сегашна (*зовяше* < *зовааше*, *вядяше*, *идяше* и др.)³. Аналогичен граматикализиращ процес е протекъл и при сложните свидетелски времена – **плюсквамперфект (Пл)** и **бъдеще в миналото (БМ)**, в чиято структура е участвал спомагателен глагол в имперфект – *владѣхъ* (*владѣхъ*), *хотѣахъ* (*хотѣахъ*) – срв. *далъ владѣхъ* (*владѣхъ*), *хотѣахъ* (*хотѣахъ*) *сѣтъвори*ти и др. под., и те, по силата на същите наративни изисквания, са се утвърдили като относителни форми⁴. Получило се е така, че **имперфектът** - това “време на компанията” – **се е оказал интегриращият елемент в структурата на една специфична за българския език пара-**

³ Смятаме, че тази замяна на основите е била в голяма степен продиктувана от факта, че във функционално отношение сегашното време е било великолепен модел за грамема, способна да изразява предимно едновременност по отношение на момента на говоренето, в опозиция с “предходния” (пунктуализиращ, “задаващ” допълнителен минал момент) аорист и следходния футурум. От друга страна, уеднаквяването на двете основи е позволило да се акцентува както върху функционално-семантичкото им сходство (немаркирани по време с главно значение – едновременност с ориентационен момент), така и върху граматическото им различие (относително - неотносително /абсолютно/ сегашно време). Това е било истинското рождение на таксисната опозиция **И : С**. Разбира се, не може да се изключи възможността имперфектът да пази нещо от старата си континуативност.

⁴ Ще припомним, че Е. Бунина нарича **Пл** време “за относително предшество” /Бунина, 1959, стр. 79/. Що се отнася до **БМ**, това време е означавало “действие,

дигма – грамемата “**зависим таксис**”. По повод на казаното не можем да не споменем прозорливата мисъл на Ив. Куцаров: “Много е възможно както конклузивът, **така и зависимият таксис** (курсив мой – К. Ч.) да са възникнали във връзка с наративността” /Куцаров, 1994, стр. 147/⁵. Според нас е възможно да се допусне и друго: тъкмо преосмислянето на “континуативния” имперфект в относителен презенс (респ. на континуативния маркер в относителен), тъкмо граматикализирането му в сферата на “свидетелския наратив”, е **истинската причина** за запазването на неопозитивната⁶ формална двойка **А : И**, а не непрекъснатата ѝ “надпревара” с глаголните видове, за която говори Св. Иванчев /Иванчев, 1976, стр.154/ .

БИБЛИОГРАФИЯ

- Анастасов 1986**: В. Анастасов “Праславянские итеративные глаголы в развитии болгарского языка” – В: *Linguistique balkanique*, XXIX, 1986, 3
- Бунина 1959**: Е. Бунина “Система времен старославянского глагола”, М, 1959
- ГСБЕ 1993**: Граматика на старобългарския език, С, 1993
- Добрев 1982**: Ив. Добрев “Старобългарски език. Теория на основите”, С, 1982
- Иванчев 1976**: Св. Иванчев “Морфо-семантико-функционалната теория на глаголния вид в славянските езици и спецификата на българския език” – В: Помагало по българска морфология. Глагол, С, 1976
- Иванчев 1988**: Св. Иванчев “Миналите разказвателни системи в българския език” – В: Св. Иванчев “Българският език – класически и екзотичен”, С, 1988
- Куцаров 1994**: Ив. Куцаров “Едно екзотично наклонение на българския глагол”, С, 1994
- Куцаров 1993**: Ив. Куцаров “Още едно мнение за противопоставянето имперфект : аорист в българския език” – В: Ив. Куцаров “Проблеми на българската мор-

което е предстояло да се извърши след определен минал момент, за който се говори; то е време със сложна ориентация” /ГСБЕ, 1993, стр. 305/.

⁵ Налице е и обратната зависимост: веднъж граматикализиран в българския език, таксисът от своя страна се оказва мощен стимулатор за развитието на наративността. (Прав е Св. Иванчев /Иванчев, 1988/, който посочва, че сред останалите славянски езици българският се отличава с най-голямо разнообразие от разказвателни планове. Според нас това богатство е пряко следствие от наличието на граматическа категория таксис.)

⁶ Солидарни сме с мнението на Ив. Куцаров, че в съвременния български език между **А** и **И** опозиция “в точния смисъл на думата няма и не може да има”, тъй като въпросните грамемати са маркирани в рамките на различни морфологични категории – **време** (+ *предходност*) и **таксис** (+ *относителност*), т.е. различават се “по повече от един диференциален признак” /Куцаров, 1993, стр. 69/. Ако все пак се приеме идеята за наличие на някакво противопоставяне между **А** и **И**, то може да се търси само в сферата на наративността.

фология”, П-в, 1993

Маровска 1991: В. Маровска “Пореден опит за интерпретация на глаголната опозиция аорист/имперфект” – В: Съпоставително езикознание, 1991, 6

Степанов 1975: Ю. Степанов “Семиотика”, М, 1971

Томанович 1962: В. Томанович “Об определении глагольного вида” – В: IV Международный съезд славистов (Материалы и дискуссии), т. II, М, 1962

Янакиев 1976: М. Янакиев “За грамемите, наричани в българската граматика “сегашно време” и “бъдеще време” - В: Помагало по българска морфология. Глагол, С, 1976